

МЕТАФАРЫЧНЫЯ МАДЭЛІ ТЭРМІНАЛАГІЗАЦЫІ Ў БЕЛАРУСКАЙ КАМП'ЮТАРНАЙ ЛЕКСІЦЫ

Цішаловіч М.А.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

Албурт А.А. – магістр філ. навук

Камп'ютарныя і інтэрнэт-навукі развіваюцца настолькі хутка, што яны пранікаюць ва ўсе аспекты нашага грамадства і жыцця, фарміруючы новую культуру. Разам з гэтай камп'ютарнай і інтэрнэт-культурай з'яўляецца вялікая колькасць метафар, бо метафара – адна з найбольш важных крыніц фарміравання тэрміналогіі і выконвае важную ролю ў замацаванні новых навуковых вынікаў. У дадзенай рабоце аналізуюцца спосабы ўтварэння тэрміналагічных адзінак у сферы інфарматыкі і вызначаюцца найбольш распаўсюджаныя віды метафар.

Камп'ютарная тэрміналогія – параўнальна малады лексічны пласт, апошнія гады яна бурна пашыраецца, становіцца больш адкрытай для шырокіх слаёў насельніцтва [1]. Як і звычайныя словы, тэрміны вельмі часта ўтвараюцца на базе слоў, якія ўжо існуюць. Узнікненне тэрмінаў як адзінак для дакладнага азначэння паняццяў і з'яў рэчаіснасці адбываецца наступнымі шляхамі: семантычным – пераасэнсаванне наяўнага ў мове слова; марфемным – стварэнне слоў з наяўных у мове марфем; сінтаксічным – утварэнне тэрміна-словазлучэння; складанне і абрэвіяцыя; уласна лексічны [2]. Значнае месца ў тэрмінасістэме любой галіны ведаў займаюць лексіка-семантычныя працэсы. Лексіка-семантычны спосаб утварэння агульналітаратурнай мовы заключаецца ў тым, што «розныя значэнні аднаго і таго ж слова ператвараюцца ў розныя словы, якія ўсведамляюцца як этымалагічна самастойныя і незалежныя» [3]. Па суадносінах прымет спецыяльнага паняцця і агульнавядомага прадмета, з'явы, прыметы вылучаюцца наступныя віды лексіка-семантычнага спосабу ўтварэння тэрмінаў: 1) спецыялізацыя значэння агульнаўжывальнага слова; 2) звужэнне значэння агульнаўжывальнага слова; 3) метафарычны перанос; 4) метанімічны перанос; 5) семантычнае калькаванне [4]. Як разнавіднасць лексіка-семантычнага ўтварэння метафарычны перанос з'яўляецца адным са спосабаў стварэння новага значэння, заснаваным на падабенстве пэўных прымет агульнаўжывальнага і спецыяльнага паняццяў. Сутнасць метафары заключаецца ва «ўжыванні слова ў пераносным значэнні на аснове падабенства ў якім-небудзь дачыненні да прадметаў або з'яў» [3]. Метафары спрыяюць набыццю тэрмінамі такой важнай якасці як укараненасць (агульнапрынятае, ужывальнае) [5].

Трэба сказаць, што падабенства – гэта аснова метафары. Для вызначэння метафары вялікае значэнне мае паняцце меры падабенства. Метафара ўзнікае тады, калі паміж супастаўленымі аб'ектамі маецца больш рознага, чым агульнага. Шу Дзінфан падзяляў метафары на два тыпы: першы тып – метафара на аснове падабенства рэчаў, якія існуюць у прыродзе; другі тып – на аснове падабенстваў, што ствараюцца чалавекам і грунтуюцца на псіхалагічнай асацыяцыі [6]. Паколькі камп'ютарная сфера вельмі дынамічная, то ў яе лексіцы можна лёгка выявіць усе віды метафар, г.зн. пераносу назвы з аднаго прадмета на іншы, зыходзячы з іх падабенства. Мы згодныя з дадзенай класіфікацыяй і скарыстаемся ёй для таго, каб прааналізаваць, якая метафарычная мадэль часцей за ўсё выкарыстоўваецца для ўтварэння камп'ютарных тэрмінаў у беларускай мове. Таксама вылучым, што размежаванне падабенстваў двух тыпаў не вельмі дакладнае, бо любое падабенства мае месца ў выніку сумеснага дзеяння ўсіх фактараў, аднак адрозненне заключаецца ў тым, якія фактары адыгрываюць вядучую ролю ў працэсе метафарызацыі. За лексічную базу возьмем «Тлумачальны слоўнік па інфарматыцы» Міколы Савіцкага [7].

Спачатку дамо невялікую характарыстыку кожнаму тыпу метафарычных мадэлей, а таксама вылучым у кожным тыпе падгрупы.

Першы тып метафарычнай мадэлі можна прадставіць як простую метафару, заснаваную на падабенстве фізічных прымет (*маршрут пошуку, крокі табуляцыі, панэль інструментаў, гняздо пашырэння*) і такую ж простую метафару, якая грунтуецца на падабенстве функцый прадметаў. Напрыклад, слова *сетка* дэманструе тыповы прыклад метафары на аснове падабенстваў рэчаў, каторыя існуюць у прыродзе: *камп'ютарная сетка* – сістэма, якая забяспечвае абмен данымі паміж вылічальнымі прыладамі, з іншага боку, *сетка* – гэта прадмет, які складаецца з валокнаў, сплеченых у форме рашоткі з невялікімі адтулінамі паміж валокнамі.

Для другой падгрупы першага тыпу метафарычнай мадэлі можна прывесці такі прыклад: слова *ключ* у прамым значэнні – гэта металічны стрыжань асаблівай формы для адмыкання і замыкання замка, а ў якасці камп'ютарнага тэрміна *ключ* азначае элемент звестак, які прызначаны для адназначнай ідэнтыфікацыі запісаў у файле хуткага доступу да іх. Таксама да падгрупы метафар, якая грунтуецца на падабенстве функцый, прымыкаюць метафары, якія абазначаюць блізкія па змесце і мэце працэсы ў розных галінах дзейнасці: *сіцканне, адпампоўванне, завісанне*.

Метафарычныя мадэлі на аснове створаных чалавекам уласцівасцей таксама можна падзяліць на метафарычныя мадэлі на аснове падабенстваў, створаных псіхалагічнай асацыяцыяй, і інтэлектуальныя метафары «камп'ютар – чалавек». Напрыклад, неспрактываваны карыстальнік можа падумаць, што *гарачая клавіша* – гэта нейкая клавіша, якая мае высокую тэмпературу, аднак у камп'ютарнай тэрміналогіі гарачая клавіша – гэта каманда, якая генеруецца націскам адной-дзвюх клавіш і прымяняецца карыстальнікам для пераключэння ў іншую праграму, якая звычайна з'яўляецца рэзідэнтнай у памяці. Дададзена метафара была ўтворана на аснове псіхалагічнай асацыяцыі. Таксама прыкладам метафар на аснове псіхалагічнай асацыяцыі з'яўляецца слова *флаг*. У жыцці *флаг* заўсёды прымушае людзей звярнуць на сябе ўвагу з мэтай нешта

паказаць. У камп'ютарнай лексіцы *флаг* – гэта прымета ў выглядзе індикатара (біт альбо байт), прызначана для ўказання на здзяйсненне якой-небудзь падзеі. *Флаг* сведчыць пра тое, што нейкі апаратны альбо праграмны кампанент вылічальнай сістэмы знаходзіцца ў пэўным стане альбо што для яго выконваецца акрэсленая ўмова.

Цяпер дамо характарыстыку метафарычнай мадэлі «камп'ютар – чалавек». Якасныя характарыстыкі працэсаў камп'ютара выконваюць важную ролю, таму яны знаходзяць вобразнае абазначэнне праз суадносіны з відамі чалавечай дзейнасці, якія таксама важныя для нармальнай жыццядзейнасці чалавека. Дадзеную метафару можна падзяліць на дзве асноўныя падмадэлі, такія як функцыянальныя часткі камп'ютара – псіхалагічныя здольнасці чалавека і працэсы, якія ажыццяўляюцца камп'ютарам – дзейнасць чалавека (ментальная і фізічная). Добрым прыкладам для разумення першай падмадэлі будзе слова *памяць*, якое добра адлюстроўвае аналогію паміж здольнасцю чалавека захоўваць інфармацыю і прыладай захоўвання інфармацыі на камп'ютары. Таксама да гэтай падмадэлі можна аднесці тэрміны, заснаваныя на інтэрпрэтацыі рыс характару чалавека, напрыклад, слова *дружалюбны* (*дружалюбны* – просты ў навучанні і лёгкі ў выкарыстанні). Падмадэль працэсы, якія ажыццяўляюцца камп'ютарам – дзейнасць чалавека дэманструе асэнсаванне працэсаў працы камп'ютара ў тэрмінах, якія характарызуюць дзейнасць чалавека. Варта сказаць, што гэтая падмадэль рэалізуецца за кошт ужывання пераважна дзеясловаў. Напрыклад, *запамінанне*, *звязаць*, *зліваць*, *сціскаць*, *зацэрці*. Іншым напрамкам другой падмадэлі служыць інтэрпрэтацыя лексем, якія звязаны з фізіялагічным станам чалавека (*рэгенерцыя*, *старэнне*, *жывучасць*, *слабы*, *захварэць*).

Прааналізаваўшы «Тлумачальны слоўнік па інфарматыцы» М.І. Савіцкага можна зрабіць выснову, што большасць камп'ютарных тэрмінаў у беларускай мове ўтвораны з дапамогай наступных метафарычных мадэлей: на аснове падабенства знешніх прымет, на аснове падабенстваў функцый, на аснове падабенстваў, створаных псіхалагічнай асацыяцыяй. Гэта можна растлумачыць некалькімі прычынамі. Вялікая колькасць тэрмінаў утворана з дапамогай мадэлей на аснове падабенстваў знешніх прымет, бо у камп'ютарнай мове ствараюцца моўныя сферы, якія можна назваць метафарычнымі палямі. Асноўны сэнс метафарычных палёў заключаецца ў тым, што ў іх адна метафара цягне за сабой іншую [8]. Так, за словам *дрэва* (іерархічная структура звестак, якая ўтрымлівае некалькі звязных вузлоў) з'яўляецца слова *галіна* (шлях ад караня дрэва да ліста), а адсюль пайшлі такія тэрміны, як *корань* (самы верхні вузел дрэва), *ліст* (апошні вузел галінкі ў дрэвападобнай структуры), і нават *лес* (мноства дрэў). Для таго, каб карыстальнікі, актуалізуючы веды аб звыклых для іх рэчах, маглі зрабіць выснову аб працы таго ці іншага кампанента невядомай ім праграмы, або для таго, каб стваральнікам праграмага забеспячэння было лягчэй разабрацца ў праграмным прадукце, вельмі часта звяртаюцца да метафарычнага апісання мэтавай канцэпцыі кампанента праграмы. Часцей за ўсё гэта апісанне складаецца з метафарычнай мадэлі на аснове падабенстваў функцый і метафарычнай мадэлі на аснове падабенстваў, створаных псіхалагічнай асацыяцыяй. А паколькі кампанентаў, якія трэба апісаць, шмат, то гэты фактар павышае выкарыстоўванне дадзеных метафар. Таксама можна дадаць, што спіс метафар на аснове падабенстваў, створаных псіхалагічнай асацыяцыяй, можна працягнуць, пашырыўшы яго за кошт уключэння метафар, якія выкарыстоўваюцца асабліва ў прафесійнай і жаргоннай сферах (*жалеза*, *шруб*).

Метафары камп'ютара, выкарыстоўваючы словы і фразы, якія суадносяцца з іншымі больш распаўсюджанымі аб'ектамі і паняццямі, дапамагаюць зразумець галіну, што пастаянна змяняецца і расце. Камп'ютар можа быць зразуметы на аснове знешніх падабенстваў, псіхалагічнай асацыяцыі, функцый і праз чалавека. Усе метафарычныя мадэлі для ўтварэння камп'ютарных тэрмінаў можна падзяліць на дзве групы: метафарычныя мадэлі на падабенстве рэчаў, наяўных у прыродзе, і метафарычныя мадэлі на аснове падабенстваў, створаных чалавекам. Найбольш эфектыўна выкарыстоўваюцца для ўтварэння камп'ютарных тэрмінаў мадэлі: на аснове падабенства знешніх прымет, на аснове падабенстваў функцый, на аснове падабенстваў, створаных псіхалагічнай асацыяцыяй.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Мокрогуз, Е.Д. Компьютерная терминология / Е.Д. Мокрогуз // Филология и искусствоведение : электрон. научн. журн. – 2015. – №8(21). – С. 2.
2. Караткевіч, І.І. Беларуская лексія і граматыка : моўная стыхія і моўная норма : дапаможнік / І.І. Караткевіч, С.А. Важнік, В.І. Уласевіч, В.І. Караткевіч. – Кіеў : Выдавніцтва Ліра-К, 2018. – С. 21–22.
3. Коновалова, Е.А. Лексико-семантический способ образования экономических терминов / Е.А. Коновалова [Электронны рэсурс]. – 2002. – С. 166. – Рэжым доступу : <http://sn-philol.cfuv.ru>. – Дата доступу : 10.12.2021.
4. Лапкоўская, Е.М. Аб некаторых відах лексіка-семантычнага спосабу ўтварэння батанічных тэрмінаў / Е.М. Лапкоўская // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2002. – № 1. – С. 64.
5. Смирнова, Е.В. Метафора как наиболее продуктивный способ образования новых терминов в кардиологической лексике // Научная электронная библиотека КиберЛенинка [Электронны рэсурс]. – Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/metafora-kak-naibolee-produktivnyy-sposob-obrazovaniya-novyh-terminov-v-kardiologicheskoy-leksike-na-primere-angliyskogo-i-russkogo>. – Дата доступу : 10.12.2021.
6. Сунь Шуфан. О метафорических моделях компьютерных терминов / Сунь Шуфан, Сунь Минжуй // Вестник Московского университета. Серия 9, Филология. – 2017. – № 5. – С. 67.
7. Савіцкі, М.І. Тлумачальны слоўнік па інфарматыцы / М.І. Савіцкі. – 2-е выд., дап. і перапрац. – Мінск : МЕДЫЯЛ, 2014. – 418 с.
8. Абрамова, А.А. Обратимые метафорические модели «Человек – это компьютер» и «Компьютер – это человек» в русской языковой картине мира / А.А. Абрамова // Научный журнал «Известия АГУ» – 2012. – №2-2(74). – С. 150.